

БЯГСТВО ОТ СВОБОДАТА

ESCAPE FROM FREEDOM

Copyright © 1941, 1969 by Erich Fromm

Published by arrangement with Henry Holt and Company, New York.

© Владимир Ганев, *превод от английски*

© Дамян Дамянов, *дизайнер на корицата*

© Сиела Норма АД

София • 2021

ISBN: 978-954-28-3692-6

ЕРИХ
ФРОМ

Бягство
от свободата

Превод от английски: Владимир Ганев

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
ПРЕДГОВОР II	10
ПЪРВА ГЛАВА	
СВОБОДАТА – ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМ?	15
ВТОРА ГЛАВА	
ПОЯВАТА НА ЛИЧНОСТТА И НЕЯСНОТАТА НА ПОНЯТИЕТО СВОБОДА	35
ТРЕТА ГЛАВА	
СВОБОДАТА В ЕПОХАТА НА РЕФОРМАЦИЯТА	50
1. Средновековието и Ренесансът	50
2. Периодът на Реформацията	72
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА	
ДВЕТЕ СТРАНИ НА СВОБОДАТА НА СЪВРЕМЕННИЯ ЧОВЕК	109
ПЕТА ГЛАВА	
МЕХАНИЗМИ НА БЯГСТВОТО	140
1. Авторитаризъм	145
2. Деструктивност	180
3. Автоматично подчинение	186

ШЕСТА ГЛАВА	
ПСИХОЛОГИЯ НА НАЦИЗМА	206
СЕДМА ГЛАВА	
СВОБОДА И ДЕМОКРАЦИЯ.....	237
1. Илюзия за индивидуалност.....	237
2. Свобода и спонтанност.....	252
ПРИЛОЖЕНИЕ	
ХАРАКТЕРЪТ НА ЛИЧНОСТТА	
И ОБЩЕСТВЕНИЯТ ПРОЦЕС.....	273

ПРЕДГОВОР

Тази книга е част от едно по-широко изследване върху структурата на характера на съвременния човек и върху проблемите на взаимодействието между психологическите и социологическите фактори. Работата ми над тях продължава няколко години и вероятно завършването ѝ би отнело значително повече време. Сегашното политическо развитие и свързаните с него опасности за най-великите постижения на съвременната култура – индивидуалността и изключителността на личността – станаха причина да прекъсна замисления в по-голям мащаб свой труд и да се съсредоточа върху един негов аспект от съдбовно значение за културната и обществената криза на нашето време: смисъла на свободата за съвременния човек. Задачата, която си поставям с тази книга, би била по-лека, ако можех да насоча читателя към едно завършено изследване на структурата на характера на съвременния човек, тъй като смисълът на свободата може да се разбере цялостно само въз основа на анализа на тази структура. Принуден бях обаче да се позовавам често на идеи и заключения, без да ги развивам така, както бих направил, ако възможностите позволяваха. Други проблеми от особено важно значение само съм засегнал в хода на разсъжденията си, а понякога дори съм ги отминавал. Убеден съм обаче, че психологът трябва да допринесе за осъзнаването на настоящата криза, дори да е принуден да жертва желанието си да разработи един цялостен труд.

Това, че се изтъква значението на психологическите съображения за хода на съвременните събития, според мен не означава, че се надценява ролята на психологията. Основна-

та фигура на обществения процес е личността с нейните желания и страхове, страсти и размисли, със склонността ѝ към добро и зло. За да разберем динамиката на психологическите процеси в живота на личността, трябва да я разгледаме в контекста на формиращата я култура. Целта на настоящата книга е да покаже, че съвременният човек, освободен от оковите на преиндивидуалистичното общество, което му е гарантирало сигурност и същевременно го е ограничавало, не е постигнал свобода – в позитивен смисъл – за реализация на личността си, т.е. за изява на собствените си интелектуални, емоционални и чувствени възможности. Въпреки че му носи независимост и рационалност, свободата го поставя в изолация, която от своя страна става причина за неговите страхове и безсилие. Изолацията е непоносима и го изправя пред алтернативата или да се избави от товара на собствената си свобода, като се отдаде на нов вид зависимост или подчинение, или да продължи по пътя към постигане на позитивната свобода, основаваща се на изключителността и индивидуалността на човешката личност. Макар да е по-скоро диагноза, отколкото прогноза, тази книга може да даде отражение върху поведението ни. Защото осъзнаването на причините за тоталитарното бягство от свободата е предпоставка за всяко начинание, целящо победа над тоталитарните сили.

Изпреварвам удоволствието да благодаря лично на всички приятели, колеги и студенти, на които съм задължен за тяхната подкрепа и градивна критика по отношение на собствените ми разсъждения. Читателят ще види отбелязани в бележките под линия авторите, на които съм много признателен за изложените в книгата идеи. Искам специално да изразя благодарността си към хората, които имат непосредствен принос за настоящото издание. На

първо място благодаря на госпожица Елизабет Браун, която с препоръките и критичните си бележки оказва неоченима помощ за структурирането на книгата. Освен това дължа благодарности на господин Т. Удхаус, за което сериозно помогна за редактирането на ръкописа, и на доктор А. Зайдеман за съдействието му във връзка със засегнатите в книгата философски проблеми.

ПРЕДГОВОР II

От публикуването на тази книга изминаха почти двадесет и пет години. Излезлите досега двадесет и четири издания станаха достояние на професионалисти и непрофесионалисти, особено на студенти, и се радвам, че настоящото издание на „Ейвън Лайбърри“ ще улесни достъпа на много повече читатели до книгата.

„Бягство от свободата“ е анализ на феномена човешки страх, породен от разрушаването на средновековния свят, в който, независимо от многото опасности, човекът се чувства сигурен и защитен. След вековни борби той успява да изгради свят на фантастично материално богатство. В някои райони на нашата планета хората са създали демократични общности, а неотдавна бе постигната победа против нови тоталитарни замисли. Въпреки това, както се опитва да разкрие анализът на „Бягство от свободата“, съвременният човек все още желае и се изкушава да отстъпи свободата си на диктатори от всякакъв тип или да я загуби, превръщайки се в едно малко винтче на машината – добре нахранен, облечен, но автомат, а не свободен човек.

След тези двадесет и пет години идва ред на въпроса дали обществените и психологическите тенденции, на които се опира анализът в тази книга, продължават да съществуват, или постепенно губят значението си. Няма съмнение, че в последната четвърт на века причините за страха от свободата, за тревогите на човека и за желанието му да се превърне в автомат не само продължиха да действат, но и многократно се увеличиха. Най-важното събитие в това отношение е откриването на атомната енергия и възможната ѝ употреба като разрушително оръжие. Никога в своята история човешкият род не е достигал пред прага на пълно-

то си унищожение, и то с плодовете на собствения си труд. Сравнително наскоро, по време на Кубинската криза, стотици милиони хора от Америка и Европа в продължение на няколко дни не бяха сигурни дали те и техните деца ще осъмнат. Оттогава се полагат усилия да се намали подобна заплаха, но разрушителните оръжия още съществуват, съответните копчета са налице, налице са и дежурните, задължени да ги натиснат, ако се реши, че е необходимо. Страхът и безпомощността също са налице.

Като оставим настрана ядрената революция, кибернетичната се осъществява по-бързо, отколкото мнозина биха предположили преди двадесет и пет години. Навлизаме във втора индустриална революция, при която не само физическата енергия на човека, ръцете му, но също така неговият мозък и реакциите на нервната му система вече са заместени от машината. В най-развитите индустриални страни, като например Съединените щати, възникват нови тревоги поради заплахата от растяща структурна безработица. Човек се чувства още по-малък не само пред гигантските заводи, но и пред почти самоуправляващия се свят на компютрите, които мислят много по-бързо и често по-правилно от самия него. Другата опасност, вместо да намалее, се увеличи: демографският взрив. И в това отношение едно от постиженията на човешкия прогрес – успехите на медицината, доведе до такъв прираст на населението, особено в развиващите се страни, че материалното производство изостава от темповете, с които нараства броят на хората.

През изминалите двадесет и пет години се появиха колосални сили в обществото и се увеличи заплахата за оцеляването на човечеството, а оттук и тенденцията за бягство на човека от свободата. Въпреки това има оптимистични признаци. Диктатурите на Хитлер и Сталин изчезнаха, в Съвет-

ския блок, особено в по-малките държави, ясно се откроява тенденция за разширяваща се либерализация, въпреки че те си остават ултраконсервативни и тоталитарни. Съединените щати оказват съпротива на всички опити да се разшири влиянието на тоталитаризма. Направени бяха важни крачки към политическата и социалната независимост на чернокожите и значението им е още по-внушително, като се има предвид смелостта и дисциплината на чернокожите и белите хора в предната линия на тази борба. Тези факти показват, че присъщият на човешката природа стремеж към свобода, въпреки възможността да бъде подложен на корупция и насилие, се утвърждава отново и отново. И все пак не бива да се заблуждаваме, че опасностите от „бягство от свободата“ са намалели или че са по-големи днес в сравнение с времето, когато излезе първото издание на тази книга.

Дали това свидетелства, че теоретичните прозрения в социалната психология са безполезни, що се отнася до ефекта им върху човешкото развитие? Трудно е да се даде убедителен отговор на въпроса и е възможно специалистът в тази област да прояви неоснователен оптимизъм за обществената стойност на своята работа и на работата на колегите си. Без ни най-малко да се подценява тази възможност, убеждението ми в голямата роля на осъзнаването на индивидуалната и обществената реалност се засили. Мога накратко да обясня защо. За мнозина изследователи на човека и на съвременността става все по-ясно съдбовното затруднение, пред което са изправени всички – фактът, че развитието на интелектуалните възможности на човека многократно надминава развитието на чувствата му. Човешкият мозък живее в XX век. Сърцето на повечето хора обаче се намира още в каменната ера. Мнозинството от нашите съвременници не са достигнали зрелостта да бъдат независими, рационални,

обективни. Те се нуждаят от митове и идоли, за да понесат истината, че трябва да разчитат само на себе си, че няма друг авторитет, който да дава смисъл на живота освен самия човек. Той потиска ирационалните страсти на деструктивност, омраза, завист, мъст. Той се прекланя пред силата, парите, суверенната държава, нацията. Ценейки само на думи ученията на великите духовни водачи на човешкия род – Буда, пророците, Сократ, Исус, Мохамед, той е превърнал идеите им в джунгла от предразсъдъци и идолопоклонничество. Как е възможно човечеството да се избави от самоунищожение при това несъответствие между интелектуално-техническото надрастване и емоционалната си изостаналост?

Доколкото мога да преценя, има само един отговор: все по-пълно да осъзнаем най-съществените истини на нашия обществен живот – до такава степен, че да се предпазим от непоправими безумства и мъничко да разширим възможностите си за обективност и трезво мислене. Не е реалистично да искаме да превъзмогнем за срок от едно поколение всички нелепости на сърцето и пагубното им въздействие върху въображението и мисълта ни. Може би на човека ще му е необходимо цяло хилядолетие, за да се издигне над своята предхуманна история, продължила стотици хиляди години. В настоящия съдбовен момент обаче мъничко прозрение и обективност могат да прокарат граница между живота и смъртта на човешкия род. Затова развитието на една научна и динамична социална психология е от жизненоважно значение. Напредъкът в социалната психология е необходим, за да бъдат противопоставени опасности, възникващи от напредъка на физиката и медицината.

Никой друг освен учените в тази област не би могъл по-добре да осъзнае неадекватността на нашето познание. Надявам се, че настоящата книга ще насърчи изследователите

да посветят времето си на такава цел, като им покаже колко са ни необходими подобни усилия и как ни липсва почти всичко с изключение на основите.

Би могло да се очаква от мен да дам отговор и на още един въпрос: трябва ли да нанесе съществени корекции на теоретичните си изводи, след като са минали двадесет и пет години? Налага се да призная, че според мен всички съществени елементи на съдържащия се в книгата анализ са все още в сила. Трябва единствено да се разшири приложението им и да бъдат тълкувани в множество нови насоки. Опитах се да поработя по въпроса, след като написах „Бягство от свободата“. В „Душевно здравото общество“ разширих и задълбочих анализа на съвременното общество. В „Човекът за самия себе си“ развих темата за етичните норми, основаващи се по-скоро на нашето познание за човека, отколкото на авторитети и откровения. В „Изкуството да обичаш“¹ анализирах различни аспекти на любовта. В „Сърцето на човека“ изследвах корените на деструктивността и омразата. В „Отвъд веригите на илюзиите“ направих сравнителен анализ на разсъжденията на двамата големи теоретици на динамичната наука за човека – Маркс и Фройд.

Надявам се, че това издание на „Бягство от свободата“ ще допринесе да се засили интересът към динамичната социална психология и ще насърчи младите хора да посветят интересите си на една област, изпълнена с интелектуално вълнение, точно защото е едва в началото си.

Ерих Фром

¹ С., Сиела, 2019 г. – Б. р.